

בעיות בחקר הטכסטים של מנדלי בידיש *
(יצירתו של מנדלי מן המחצית הראשונה של שנות השבעים)

ח' שמרוק

ירושלים

ראיה כוללת של יצירתו של מנדלי, הסופר הדור-לשני המובהק והחשוב ביותר בתולדות ספרותנו החדשה. (ב) העבודות הקיימות בחקר הטכסטים בידיש אינן מקיפות אף את כל יצירתו של מנדלי בשפה זו. אין בידינו כל סיכום של בדיקת הטכסטים של סיפוריו הקצרים מכל התקופות ביצירתו, ולא נעשתה עד כה כל עבודה על ספריו של מנדלי מן המחצית הראשונה של שנות השבעים על גלגליהם במהדורות המאוחרות יותר. ונדמה שדווקא ביצירתו של מנדלי מראשית שנות השבעים טמונות תשובות לבעיות יסוד בהגנת ייחודו של מנדלי הסופר, בעיות שטרם זכו לפתרון של ממש.

בהרצאה חסופה זו יעשה ניסיון לסכם עניינים מספר בתחום יצירתו של מנדלי בראשית שנות השבעים, תוך בדיקת עבודתו על יצירות אלו בשנים מאוחרות יותר.

לפי ה'רשימות לתולדותי'² הדפיס מנדלי בשנים 1873-1875 ארבעה ספרים משלו: די קליאטשע, יידל, זמירות ישראל, ופרק שירה. גוסף לכך השלים גם תרגום של ספר תהלים 'בשירים ובחרוזים', ספר שנשאר בכתובים ושרק שרידים מועטים ממנו הגיעו לידינו (מס' 305). אין מקום לפקפק בכך שסדר הופעת הספרים בדפוס והסדר, שבו מנדלי בעצמו מנה את עבודותיו, תואמים את סדר עבודתו על הספרים הללו ומשקפים נאמנה את הכרונולוגיה של יצירתו בפרק הזמן הנדון. אם נביא בחשבון שמנדלי כתב את די קליאטשע כבר בשנת 1871,³ אנו עדים כאן לשורה של נסיונות חשובים ועקרוניים ביצירתו במשך פרק זמן קצר לפי הערך, ארבע עד חמש שנים לכל היותר. חמשת הספרים שמגינו כאן משקפים את חיפושיו והתלבטותיו של מנדלי לקראת חידוש יצירתו לאחר ההליכה בתלם המסורות הספרותיות והאידיאלוגיות הפשטניות בחיבוריו משנות הששים בעברית ובידיש גם יחד.

ב'די קליאטשע פנה מנדלי לראשונה לאליגוריה נרחבת.

הודות למחקריהם של שמואל ניגר, מאקס וויינרייך, יצחק גוסינוב וצוות העורכים והמהדירים של מהדורת כתבי מנדלי בהוצאת 'דער עמעס' במוסקבה, מהדורה שלא זכו להשלימה, נוצר הבסיס הטכסטולוגי הראשוני של יצירת מנדלי מוכר ספרים בידיש. במחקרים אלה ובעבודות חמהדירים הסובייטיים נתבררו גלגלי הטכסטים של כל חיבוריו של מנדלי בידיש שראשיתם בשנות השישים, ושל אחדים מספריו מתקופות מאוחרות יותר.¹ נחשפו החידושים והשינויים, המחשבה והעמל, שמנדלי השקיע ביצירותיו כאשר ניגש להוצאתן מחדש כמעט בכל מהדורה ומהדורה שהופיעה בחייו בהשגחתו ובהסכמתו. המחקרים הנזכרים דנים בדרך כלל בכל יצירה ויצירה באופן נפרד. אנו למדים מהם לא זו בלבד על הרחבת היריעה הסיפורית, על תמורות בקונסטרוקציה העלילתית ועל התפתחויות אמנותיות ואידיאלוגיות שחלו ביצירתו של מנדלי במשך חייו הארוכים, הם גם פתחו בפנינו פתח לראיית ההתלבטויות הלשוניות והסגנוניות למן יצירותיו שבנוסחאות משנות הששים ועד עיבודיהן הסופיים בהוצאת היובל, שיצאה לאור בראשית העשור השני של המאה העשרים (מס' 170).

אף על פי כן, העבודה הרבה שנעשתה עד כה בחקר הטכסטים של מנדלי בידיש אינה מאפשרת, לפי שעה, סיכום של ממש וראיה כוללת של התפתחותו של מנדלי כסופר. מבלי להכנס כאן לבקורת מפורטת של המיתודות לוגיה והעיוותים האידיאלוגיים, מדעת ושלא מדעת, בעבודות הטכסטולוגיות הקיימות, יש לציין שנים מליקוייהן העקרוניים: (א) חוסר זיקה לטכסט העברי או השוואה פרוגמטרית בלבד עם הטכסטים העבריים של היצירות הקיימות בשתי הלשוניות. יש להצטער על כך שבהעדר עבודות מקבילות בחקר היצירות העבריות של מנדלי, על זיקתן לנוסחאות שבידיש, צומצמה בהרבה האפשרות של

* הגני מודה מקרב לב למר יחיאל שיינטוך ממפעל מנדלי באוניברסיטה העברית על עזרתו הרבה באיסוף החומר ובהשוואת טכסטים לצורך עבודה זו.

1. להלן ובגוף ההרצאה המספרים בתוך סוגריים מתייחסים למספרי הרשימה הביבליוגרפית של כתבי מנדלי בתוך: מנדלי מוכר ספרים, רשימת כתביו ואגרותיו להתקנת מהדורתם האקדמית, ירושלים תשכ"ה. ש. ניגער, 'א בלאט מענדעלע', קונסט-רינג, צווייטעס בוך, כארקאז 1919, ז' 186-166 [על: פישקע דער קרומער]; מ. וויינרייך, '60' יאר מענדעלע מוכר ספרים', די צוקונפט, ניו-יארק, 10 (1924), ז' 619-625, נכלל גם בספרו בילדער פון דער יידישער ליטעראטורגעשיכטע, ווילנע 1928, ז' 351-330 [על: דאָס קליינע מענטשעלע ועל דאָס ווינטשפּינ-ערל]; י. גוסינאָו, 'פון בוך צו בוך', צייטשריפט, מינסק, באנד

2-3, 1928, ז' 425-482 [על: די טאקסע, מסעות בנימין השלישי, דאס ווינטשפּינערל]; י. גוסינאָו, 'די ערשטע איסנאבע פון ווינטשפּינערל', שריפטן, קיעו, ערשטער באנד, 1928, ז' 199-218; געזאמלטע ווערק, מאסקווע, 'דער עמעס', 1935-1940 (מס' 180): III. מסעות בנימין השלישי, דאָס קליינע מענטשעלע; IV. פישקע דער קרומער; V. דאס ווינטשפּינערל; VI. שלמה ר' חיימס - יותר לא הופיע; רות ראַסקעס-ווייס, 'כמנהגיו: אן אומבאַקאַנטער כתב-יד פון מענדעלע מוכר ספרים', מאַקס וויינרייכן צו זיין זיבעציקסטן געבוירן-טאָג, האג 1964, ז' קפד-קצד [על: דער פרייוו].

2. ספר זכרון, וואראש תרמ"ט, עמ' 124.

3. גוסינאָו, 'פון בוך צו בוך', ז' 479.

והשכלה, כך גם התמורה שחלה בהשקפותיו במחצית הראשונה של שנות השבעים הביאה אותו למפעל חדש ושונה בתכלית. בידי קליאטשע ביטא מנדלי את אכזבתו מסיסמאות ההשכלה הנוקשות ומן ההשכלה הפורמאלית כפי שהיתה נהוגה ברוסיה. אכזבה זו באה לביטוי חריף ביותר בהצגת הרקע למצבו הנפשי המעורער של גיבורו ישראל. אין זה פלא לכן שסמוך לכתיבת די קליאטשע זנח מנדלי את 'תולדות הטבע' ולא המשיך עוד במפעלו זה. ולעומת זה הקונצפציה ההיסטוריוסופית של מנדלי, כפי שהיא באה לביטוי גלוי ומלא ב-'יידל', הביאה אותו למפעלו החדש, לתרגומים השיריים מאוצרות התרבות המסורתיים של עם ישראל. ב'רשימות לתולדות' וגם במקורות אחרים מגלה מנדלי את הסיבה והמניעים לתרגומו אלה. בין היתר גרמו לכך התרגומים הקיימים של הזמירות והתפילות ושל ספרי המקרא, שבהיותם מיושנים היו בלתי מובנים לדוברי יידיש בזמנו. מנדלי פתח בתרגום הזמירות, המשיך בתהילים וסיים בזמן קצר לפי ערך בתרגום פרק שירה. ועוד בסוף שנות השמונים, ב'רשימות לתולדות', עמד על הצורך בתרגום מלא וחדש של כל קרבן מנחה, סדור התפילות הנפוץ ביותר עם תרגום ליידיש.

אמנם התרגומים של מנדלי, שהגיעו לידינו, ערכם הספרותי אינו רב כשלעצמו, לאור ההתפתחות הסוערת של השירה המודרנית ביידיש אף בחייו של מנדלי. אך נראה שהנסיח שמנדלי רכש לו הודות לתרגומים, שהביאו אותו לראשונה ביצירתו למגע ישיר בין העברית לבין היידיש, היתה לו השפעה מכרעת על עיצוב סגנונו בשתי השפות. את הרעיון הזה נסה להמחיש בהמשך הדברים על יסוד סקירה של הנוסחאות של ספריו מהמחצית הראשונה של שנות השבעים וגלגוליהם במהדורות מאוחרות יותר.

די קליאטשע – סוסתי של מנדלי נדפסה בחייו בהשגחתו בשלמותה 5 פעמים:

- 1) די קליאטשע, ווילנא תרל"ג (1873). 119 עמ'.
- 2) אַלע כתבים פון מענדעלי מוכר ספרים אָפּגעדרוקט ביכערווייס איינס נאָך דאָס אַנדערע. בוך ב, די קליאטשע אָדער צער בעלי החיים. אדעסא [הוצאת המחבר], (1889). 128 עמ'.
- 3) סוסתי; מעשה נורא. נמצא בתוך כתביו של ישראל-מטורף ונתגלגל ובא לדפוס על-ידי מנדלי מוכר ספרים. השלח, כרך כ, תרס"ט, עמ' 9-16, 105-114.

קליאטשע. ויש כבר בדבריו של גוטלובר כמה וכמה מקבילות ברורות לאופיה ומהותה של הסוטה המעונה בספרו של מנדלי. וכמובן צדק מנדלי כאשר דחה את ההאשמה שהרעיון של די קליאטשע צמח מתוך הסיפור 'קוניאנא' של הסופר הרוסי סאלטיקוב-שצ'דרין (ראה בזכרונותיו של שרברק, תל-אביב תש"ו, עמ' 64-65). הסיפור של סאלטיקוב-שצ'דרין הופיע אחרי די קליאטשע. השווה על כך במאמרו של מ. עריק, 'וואָס שעצנ מיר אינ מענדעלענ', פארמעסט, קיעוו-כארקאוו, 1 (1936), 138. 5. השווה את האגרת 'להמציאים לאור מ"ע ישראל' מיום 28 באוקטובר 1875; שריפטן, קיעוו, ערשטער באנד, 1928, זו 240-241.

הוא הציג בה את העם היהודי בדמות סוטה מעונה ונרדפת הנראית לו כהזיה לישראל. שדעתו נטרפה עליו. בפואימה 'יידל', שנכתבה כנראה סמוך להופעת די קליאטשע, יש לראות מעין המשך והעמקה של חשבון הנפש שהעסיק את מנדלי מראשית שנות השבעים. על פני יריעה שירית נרחבת, היחידה מסוגה בכלל יצירתו של מנדלי, פרט לתרגומים שנזכרו קודם לכן, הציג הסופר את תולדות עם ישראל מתחילתן ועד ימיו. דמותו של 'יידל' בפואימה אינה אלא פרסוניפיקציה של עם ישראל, כשלצדה של דמות סמלית זאת מופיעות הפרסוניפיקציה של התורה שבכתב, כאשתי של 'יידל', ובתם מינדל, שאינה אלא התורה שבעל פה. גורלו של 'יידל' בפואימה של מנדלי מצטייר כהשלכה של היחסים ששררו בתולדותיו בין 'יידל' לבין אשתו ובתו. נאמנות של העם היהודי לתורתו, במובן המסורתי הרחב, היא ערובה לתרמוניה ואשר בתולדותיו; כל הפרת אמונים טומנת בקרבה סכנות ואסונות.

עם כל הבקורת העוקצנית שמנדלי לא חסך בהצגת הסוטה ויידל גם יחד, הוא בכל זאת ניתק את עצמו בשני הספרים הללו מדרכיה והשקפותיה המקובלות של ההשכלה, וגילה בהם רצון ומאמץ להתמודד עם ראייה מעמיקה יותר של המציאות היהודית בזמנו, לעומת הדברים המשתמעים מחיבוריו משנות הששים. ומתברר שבשני הספרים הללו אנו מוצאים לראשונה את השכבות האמביוולנטיות ביצירתו של מנדלי, שאיפשרו לו מאז להרחיב הרחבה של ממש את יצירתו ולהעשיר את קשת הצבעים המוכרת לנו מחיבוריו שבשנות הששים. בשני הספרים הללו ניכרת כבר ברורות אותה התמורה הלאומית, או כפי שאחרים רגילים לכנותה 'הנסיגה מרדיקאליזם משכילי', שיש חוקרים הנוטים לאתר אותה לאחר הפרעות של שנות השמונים, ולקבוע אותה כסימן היכר מובהק של יצירתו המאוחרת בלבד. מבלי להכנס כאן להערכה נוקבת של די קליאטשע ויידל לפי הטעם הספרותי של ימינו, יש לציין את הלהט והפתוס בשניהם, שאף הובילו את מנדלי להפרות וסטיות ריטוריות רבות. יחד עם זאת משמעותם העקרונית של שני הספרים להערכת דרכו הספרותית של מנדלי בשנים המאוחרות יותר אינה מוטלת בספק, ולו רק בשים לב לחשיבותם כתמורה וחידוש ביצירתו.

מנדלי היה נאה דורש ונאה מקיים. כשם שהשקפותיו בשנות הששים הובילוהו לחיבור 'תולדות הטבע', להפצת דעת

4. השפעת גלגול הנפש של ארטור על מנדלי מוכר ספרים ברורה למדי בכמה וכמה מיצירותיו. על הויקה של די קליאטשע לספרו של ארטור הצביע כבר י. פרנקל, פירוש ל'סוסתי', תל-אביב תש"ו, עמ' 40 ועוד. שרידים ישירים לגלגול הנפש נמצאים ב'די קליאטשע בראשית הפרק החמישי (בנוסח האחרון – ראה להלן), שבו מופיעים גלגולים מבעל חי לאדם בסדר דומה לזה שבספרו של ארטור. ויש לציין שא. ב. גוטלובר, מורו ומדריכו של מנדלי הצעיר, עיבד את גלגול הנפש של ארטור ביידיש (1871), ובין היתר הוסיף בו גם גלגול של סוס. הפרק המקורי על הסוס של גוטלובר (א. ב. גאטלאבערס יידישע ווערק, ווילנע 1927, זו 174-178) הוא קרוב לוודאי הגרעין שממנו צמח הרעיון של די

emphasizes the internal links within A's oeuvre:

① stops trans. רעגלונג

② → trans. tradition instead שמו"ח

ההשכלה, כך גם התמורה שחלה בהשקפותיו במחצית הראשונה של שנות השבעים הביאה אותו למפעל חדש ושונה בתכלית. בידי קליאטשע ביטא מגדלי את אכזבתו מיסמאות ההשכלה הנוקשות ומן ההשכלה הפורמאלית כפי שהיתה נהוגה ברוסיה. אכזבה זו באה לביטוי חריף ביותר בהצגת הרקע למצבו הנפשי המעורער של גיבורו ישראל. אין זה פלא לכן שסמוך לכתיבת די קליאטשע זנח מגדלי את 'תולדות הטבע' ולא המשך עוד במפעלו זה. ולעומת זה הקונצפציה ההיסטוריוסופית של מגדלי, כפי שהיא באה לביטוי גלוי ומלא ב'ידל, הביאה אותו למפעלו החדש, 'תרעמים השריים' מאוצרות התרבות המסורתיים של עם ישראל. ב'רשימות לתולדות' וגם במקורות אחרים מגלה מגדלי את הסיבה והמוניעים לתרעמו אלה. בין היתר גרמו לכך התרעמים הקיימים של הזמירות והתפילות ושל ספרי המקרא, שבהיותם מיושנים היו בלתי מובנים לדוברי יידיש בזמנו. מגדלי פתח בתרעום הזמירות, המשך בתהלים וסיים בזמן קצר לפי ערך בתרעום פרק שירה. ועוד בסוף שנות השמונים, ב'רשימות לתולדות', עמד על הצורך בתרעום מלא וחדש של כל קרבן מנחה, סדור התפילות הנפוץ ביותר עם תרעום ליידיש.

אמנם התרעמים של מגדלי, שהגיעו לידינו, ערכם הספרותי אינו רב כשלעצמו, לאור ההתפתחות הסוערת של השירה המודרנית ביידיש אף בחייו של מגדלי. אך נראה שהסיון שמגדלי רכש לו הודות לתרעומים, שהביאו אותו לראשונה ביצירתו למגע ישיר בין העברית לבין היידיש, היתה לו השפעה מכרעת על עיצוב סגנונו בשתי השפות. את הרעיון הזה נסה להמחיש בהמשך הדברים על יסוד סקירה של הנוסחאות של ספריו מהמחצית הראשונה של שנות השבעים ונלגליהם במהדורות מאוחרות יותר.

די קליאטשע - סוסתי של מגדלי נדפסה בחייו בהשגחתו בשלמותה 5 פעמים:

- 1) די קליאטשע, ווילנא תרל"ג (1873), 119 עמ'.
- 2) אלע כתבים סוף מענדעלי מוכר ספרים אפגעדרוקט ביכעררויט איינס נאך דאס אנדערע. בוך ב, די קליאטשע אדער צער בעלי החיים. אדעסא [הוצאת המחבר], (1889), 128 עמ'.
- 3) סוסת; מעשה נורא. נמצא בתוך כתביו של ישראל-מטורף ונתגלגל ובה לדפוס על-ידי מגדלי מוכר ספרים. השלח, כרך כ, תרס"ט, עמ' 9-16, 105-114.

קליאטשע. רש כבר בדבריו של טטלובר כמה וכמה מקבילות ברורות לאופיה ומהותה של הסוסה המעונה בספרו של מגדלי. וכמובן צדק מגדלי כאשר דחה את ההאשמה שהרעיון של די קליאטשע צמח מתוך הסיפור 'קונצאנא' של הסופר הרוסי סאלטיקוב-שצ'דרח (ראה בזכרונותיו של שרברק, תל-אביב תשט"ו, עמ' 64-65). הסיפור של סאלטיקוב-שצ'דרח הופיע אחרי די קליאטשע. השווה על כך במאמרו של מ. עריק, 'האָט שעצב מיר אינ מענדעלען', פארמעסט, קיעז-כארקא, 1 (1936), ד' 138. 5. השווה את האגרת 'להמוציאים לאור מ"ע ישראל' מיום 28 באוקטובר 1875; שריפטן, קיעז, ערשטער באנד, 1928, ח' 240-241.

הוא הציג בה את העם היהודי בדמות סוסה מעונה ונרדפת הנראית לו כהויה לישראלית שדעתו נטרפה עליו. בפואימה ידל שנכתבה כנראה סמוך להופעת די קליאטשע, יש לראות מעין המשך והעמקה של חשבון הנפש שהעסיק את מגדלי מראשית שנות השבעים. על פני יריעה שרית נרחבת, היחידה מסוגה בכלל יצירתו של מגדלי, פרט לתרעמים שנזכרו קודם לכן, הציג הסופר את תולדות עם ישראל מתחילתן ועד ימיו. דמותו של יידל בפואימה אינה אלא פרסוניפיקציה של עם ישראל, כשלצדה של דמות סמלית זאת מופיעות הפרסוניפיקציה של התורה שבכתב, כאשתו של יידל, ובתם מינדל, שאינה אלא התורה שבעל פה. גורלו של יידל בפואימה של מגדלי מצטייר כהשלכה של היחסים ששררו בתולדותיו בין יידל לבין אשתו ובתו. נאמנות של העם היהודי לתורתו, במובן המסורתי הרחב, היא ערובה להרמוניה ואושר בתולדותיו; כל הפרת אמנים טומנת בקרבה סכנות ואסונות.

עם כל הבקורת העוקצנית שמגדלי לא חסך בהצגת הסוסה ויידל גם יחד, הוא בכל זאת ניתק את עצמו בשני הספרים הללו מדרכיה והשקפותיה המקובלות של ההשכלה, ונילה בהם רצון ומאמץ להתמודד עם ראייה מעמיקה יותר של המציאות היהודית בזמנו, לעומת הדברים המשתמעים מחיבוריו משנות הששים. ומתברר שבשני הספרים הללו אנו מוצאים לראשונה את השכבות האמביוולנטיות ביצירתו של מגדלי, שאיפשרו לו מאו להרחיב הרחבה של ממש את יצירתו ולהעשיר את קשת הצבעים המוכרת לנו מחיבוריו שבשנות הששים. בשני הספרים הללו ניכרת כבר ברורות אותה התמורה הלאומית, או כפי שאחרים רגילים לכנותה 'הנסיון מרדיקאליזם משכילי', שיש חוקרים הנוטים לאחר אותה לאחר הפרעות של שנות השמונים, ולקבוע אותה כסימן היכר מובהק של יצירתו המאוחרת בלבד. מבלי להכנס כאן להערכה נוקבת של די קליאטשע ויידל לפי הטעם הספרותי של ימנו, יש לציין את הלהט והפתוס בשניהם, שאף הובילו את מגדלי להפרזות וסטיזות ריטוריות רבות. יחד עם זאת משמעותם העקרונית של שני הספרים להערכת דרכו הספרותית של מגדלי בשנים המאוחרות יותר אינה מוטלת בספק, ולו רק בשים לב לחשיבותם כתמורה וחדוש ביצירתו.

מגדלי היה נאה דורש ונאה מקיים. כשם שהשקפותיו בשנות הששים הובילוהו לחיבור 'תולדות הטבע', להפצת דעת

4. השפעת גלגול הנפש של ארטור על מגדלי מוכר ספרים ברורה למדי בכמה וכמה מיצירותיו. על הדיקה של די קליאטשע לספרו של ארטור הצביע כבר י. פרנקל, פירוש 'סוסתי', תל-אביב תש"ו, עמ' 40 ועוד. שרידים ישרים לגלגול הנפש נמצאים בדי קליאטשע בראשית הפרק החמישי (בנוסח האחרון - ראה להלן), שבו מופיעים גלגלים מבעל חי לאדם בסדר דומה לזה שבספרו של ארטור. רש לציין שא. ב. טטלובר, מורו ומדריכו של מגדלי הצעיר, עיבר את גלגול הנפש של ארטור ביידיש (1871), ובין היתר הוסיף בו גם גלגול של סוס. הפרק המקורי על הסוס של טטלובר (א. ב. נאטלאבערס יידישע ווערק, ווילנע 1927, ח' 174-178) הוא קרוב לוודאי הגרעין שממנו צמח הרעיון של די

beginning of later ambivalence
שנים/קופה
quite open from later poems

על סוסה
האגדה

1919
על סוסה

השלב הבא בעבודתו של מנדלי על ספר זה היה מתן לבוש עברי ליצירתו מראשית שנות השבעים. לאחר נסיון ראשון בפירסום הפרק הראשון ב'העולם' בשנת 1909 (מס' 118), הוא הדפיס את הספר כולו בהמשכים ב'השלח'. ההדפסה ב'השלח', וזו שהופיעה כעבור זמן קצר בכרך השני של כל כתביו העבריים באודיסה, אין בהן למעשה כל הבדלים של ממש, והן יכולות להיחשב כנוסח אחד. בנוסח עברי אחיד זה השמיט מנדלי את ההקדמה, המלווה את הספר במהדורות בידיש, הן הקודמות והן המאוחרות שבהוצאת היובל בידיש. הוא עשה זאת משום שבהקדמה הסמיך את די קליאטשע למחזה די טאקסע, שלא היה ידוע בעברית, ומנדלי כנראה לא חשב אף לתרגמו. בעיבוד העברי של די קליאטשע חילק מנדלי את הספר חלוקה חדשה. לעומת 16 הפרקים בנוסחאות הקודמות בידיש אנו מוצאים בסוסי 24 פרקים. הגידול במספר הפרקים הוא תוצאה של התוספת מתוך דער יוד ושל חלוקת כמה מהפרקים בנוסחאות הקודמות לשנים. אולם על אף החלוקה החדשה של הספר והתוספת מתוך דער יוד, ועל אף המחיקות וההוספות של קטעים מאלפים ביותר שאין כאן מקום לפרטם, אין בנוסח העברי כל שינוי של ממש בקונצפציה האמנותית והאידיאולוגית הראשונית של הספר כפי שאנו מכירים אותה מהנוסחאות הקודמות בידיש.

יחד עם זאת, ביחס לנוסח העברי מוצדקת לגמרי ההגדרה עיבוד, בהתאם להערה לפירסום הספר בהשלח: 'ר' מנדלי מוכר ספרים, שמכין ומסדר עתה את כל כתביו למהדורה שלמה, יוצאת כרכים כרכים (הכרך הראשון יצא לאור בימים אלה) – כתב בשביל אותה המהדורה את יצירתו המפורסמת, שנתפרסמה בשעתה בלשון יהודית, די קליאטשע, גם בעברית. 'כתב' – ולא תרגם, מפני שבנוסח העברי עשה המחבר האמן הרבה שנויים חשובים וחדש בה כמה חדושים. ואת היצירה המחודשת הזאת הואיל המחבר הנכבד לתת לקוראי 'השלח' לפני צאתה במהדורה המיוחדת בתוך שאר כתביו...

הנוסח העברי של די קליאטשע לא יכול להחשב תרגום במובן המקובל של המילה. והוא הדין לגבי הנוסחאות העבריים של ספריו האחרים של מנדלי שמקורם בידיש. בהשוואת הטכסטים המקבילים בשתי השפות בולטת תחושתו המפותחת של מנדלי לגילויין ולמיצויין של האפשרויות המיוחדות והייחודיות בכל שפה ושפה שבה הוא כתב, גם מבחינה סגנונית וגם מבחינת השכבות הסימניות השונות, שאיפשרו לו בכל שפה ושפה לפי דרכה לדלות ולהעמיק בריבוי משמעויות ורמיזות ולבנות ולהיבנות מהמטען התרבותי הספציפי הגלום בכל אחת מהלשונות. השוני, המגבלות והיתרונות של יידיש ועברית, חש אותם מנדלי תחושה עמוקה וידע לנצלם בצורה מושלמת. סוסי ודי קליאטשע הן שתי יצירות במישורים שונים משום שמנדלי ידע לנצל את זכותו כמחבר ולעשות ביצירתו כרצונו וכהבנתו, אף על פי שהעלילה והקונצפציה של שני הספרים אינן שונות. להמחשת הבעיה, החורגת מגבולות ההרצאה

223–229, 407–414, 504–512; כרך כא, תרס"ט–תר"ע, עמ' 9–11, 203–207, 338–353, 390–398.

(4) סוסי. בתוך: כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, כרך ב, אודיסה תרע"א.

(5) די קליאטשע. בתוך: אֶלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, באנד III, ווארשא-ווילנע-קראקא-ניו יארק, תרע"א.

לא נוכל להביא כאן אלא את עיקרי הדברים מתוך החומר שהעלינו מהשוואת הנוסחאות. לפני כן עלינו להבהיר עוד בעיה אחת. נראה שלאחר כתיבת הנוסח הראשון של די קליאטשע חשב מנדלי להרחיב את היריעה ולהוסיף עליה כתבים אחרים של ישראל. בשנת 1875 הוא שלח אל י.י. לינצקי 'מאמר' בשם 'יידישע קינדער', פון די כתבים פון ישראל. דעם משונענעם, שנדפס בכתב העת 'ישראל', בעריכתו של לינצקי, בגיליון 8 משנת 1875. 'מאמר' זה זהה עם הסיפור 'אדרבה ווער איז משונע', שנדפס מתוך כתב-יד בתוך הספר מענדעלע און זיין צייט (מס' 279). על תכניתו של מנדלי להרחיב את סדרת הסיפורים של ישראל מעיד גם הסיפור הבלתי-גמור דער בייבאק, שנדפס מתוך כתב-יד בירחון דער שטערן בשנת 1936 (מס' 280). סיפור זה נכתב גם הוא לפני הופעת ההדפסה השנייה של די קליאטשע. לשני הסיפורים הללו אין כל זכר בכל המהדורות של די קליאטשע. ואין בסיפורים כל זכר לסוסי. לפי כל הסימנים לפנינו שרידים של תכניתו של מנדלי להוציא סדרה שלמה של סיפורים מכתביו של ישראל, תכנית שהגה אותה כנראה עם תחילת עבודתו על די קליאטשע ושאף פעם לא הגיעה להשלמתה.

במהדורה השנייה של די קליאטשע משנת 1889 שמר מנדלי בקפדנות על חלוקת הפרקים שבנוסח הראשון ולא שינה בה שום דבר במבנה הסיפור. אמנם נוספו כאן ששה קטעים לא גדולים, ובאיי-אלו מקומות השמיט מנדלי משפטים אחדים. אולם בכל אלה לא נתערער דבר של ממש לעומת הנוסח הראשון. מה שמאפיין, באופן בולט ביותר, את הנוסח השני לעומת הנוסח הראשון היא העבודה הרבה בשיפור הלשוני-הסגנוני שמנדלי השקיע לפני ההדפסה השנייה של הספר. הוא סילק ב-1889 סלביזמים רבים, בעיקר רוסיציזמים, והחליף אותם במילים מן המרכיב הגרמני או העברי שביידיש; נוסף לזה החליף מילים וביטויים עבריים במקבילות מהמרכיב הגרמני, או שהוסיף על הביטויים העבריים תרגום-מקבילה בתוך הטכסט עצמו. היקף העריכה הלשונית-הסגנונית בנוסח זה נראה שאין לו תקדים באף אחד מהעיבודים של ספריו של מנדלי.

בתחילת המאה חזר מנדלי שוב לדי קליאטשע, ופירסם בעתון דער יוד משנת 1901 את סיפורו 'ישראל' דער משונענער פארפליט אין די הויכע עולמות, תוספת ל-די קליאטשע בעלת משמעות אקטואליסטית סמוך לזמן פירסומה. נראה שכבר אז תיכנן מנדלי מהדורה חדשה של הספר בידיש, או את עיבודו לעברית, ובסיפור זה הקדים את תוכניתו. ואכן תוספת זו כלולה בפרקים 18–22 בכל הנוסחאות הבאות של סוסי – די קליאטשע.

– פרחא זיקא למריקו, ביד, ביד – מורמלט דער מין נַש, בייגט זיך אויף מיר און כאפט מיר אָן פֿאַרן שפיץ נאָ (עמ' 42-43).

והראויה למחקרים מפורטים, מובאות כאן שתי דוגמאות בולטות בלבד:

די קליאַטשע 1873-1889

איך בין איך משביע בשם לוציפֿעריאַל, בשם פלוטאַ- גיאַל, צערבעריאַל, פּראָזערפּינאַל, בשם... בשם... און בשם... אז איר זאָלט קיין שליטה נישט האָבן אויף ישראליק בן ציפּע, צעווייט זיך, צעשפּרייט זיך אין די וויסטע פֿעלדער, אין די פּוסטע וועלדער. דאָרט שטייט אַ שטיין, אויף דעם שטיין נאָך אַ שטיין, דאָרט שטייט אַ באַרג, אויף דעם באַרג נאָך אַ באַרג, אויבן זיצט שמינדריק בן געץ און פּאַסעט ווילדע קעץ, כאַפט וווּ ערגעץ נאָר אַ קאָטער, כאַפט וווּ ערגעץ נאָר אַ פּיפּערנאָטער. כאַפט פֿון דער וועלט אַלע פֿליגן, טאַראַ- קאַנעס, גרילן, פֿליי, וואַנצן, און גייט מיט זיי טאַנצן, טאַנצט אין די פּוסטע וועלדער, אין די וויסטע פֿעלדער, טאַנצט, שפּרינגט, קוועלט און לאָזט צו רו די וועלט!... (1873 - עמ' 28-29; 1889 - עמ' 33; המודגש - נמחק בנוסח של 1889. בנוסח של 1889 נוספו מרכאות בתחילה ובסוף הפסקה ונמחק סימן הקריאה שבסוף הפסקה).

זוהי השבעה של בעל-שם. בידיש היא צירוף של שמות מהמיתולוגיה הלא-יהודית עם התוספת העברית-אל ונוסח פולקלורי, כנראה אותנטי, של לחש. בעברית בנה מנדלי את ההשבעה מצירופים תלמודיים, והרחיבה בקטעי דברים מהנוסח בידיש בניסוח ארמי.

די קליאַטשע 1873-1889

נאָר מיין קליאַטשע אָבער האָט אין מיטן דעם שמועס פּלוזלעם זיך אויפגעשטעלט און אַוועקגענאַנגען ווייטער אַ ביסל, זיך גענומען עסן גראָז, גאַנץ קאַלטבלוטיק, קיין קוק אפילו נישט צו טאָן אויף מיר. איך אָבער האָב נישט געוואָלט שווינגן, עס איז מיר שוין גענאַנגען אין נצחנות. עס האָט מיר שוין טאַקע גוט פּאַדראַסן. עפעס וואָס בין איך אַ יינגעלע, וואָס עפעס בין איך? עפעס פּלוידער איך, וואָס? איך האָב איר כאַטש פון דער ווייטנס, כאַטש זי האָט נישט געוואָלט הערן, אַלץ געוואָנט ווייטער מיין שמועס מכח איר און אויסגעלאָזט אויף אַ קול מיט דעם פּסוק: אַם תּאבו, אויב איר וועט פּאַלגן ושמעתם און איר וועט הערן, טוב דאס גוטקייט הארץ פון דעם לאַנד תּאכלו וועט איר עסן!... (1873 - עמ' 75-78; 1889 - עמ' 84; המודגש נוסף ב-1889. ב-1889 נוסף גם הפיזור של המקור העברי של הפסוק).

סוסתי

'בת מחלת, אזלת אוסיא, בלוסיא, איבדור תבלוגיכו, התבדרו בחורשייא ולגו ישראל בר ציפא לא אתיתו. בין כוכבי יתבינא, בין בליעי שמיני וקאקי חזירי אולינא. בטינא סרוחה דברטיט ובר טינא, טור וטור על טור, ועליו שונרתא אוכמתא בת אוכמתא רועה שפיפונים לסמגלונף, לאניגרון ולול בן שפן... וגויה זקנה עומדת לה בוית, מלחשת ביחידות ובחשאי, רוקקת ופוקת בקול רם. – דפיק הרת חוטמא, הוית דפיק כשמנו חוטמא, איסטמאי, סתומאי, חוטמא, מרינד חוטמא זיקא למוריכו, ביד ביד – לחש בן-אדם כופף עלי ומחזיק בראש חוטמי. (השלח, כרך כ, תרס"ט, עמ' 110; כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, אודיסה, כרך ב, תרע"א, עמ' 18).

סוסתי

ועד שלא נמרתי את דברי נרחקה סוסתי עוד יותר והלכה לה לרעות בשדה, שלא להביט בי אפילו הבטה אחת. אבל לכבוש את 'דרשת' ולשתוק לא רציתי. עם עקש תעקש כתיב. הרימותי קולי ודברתי לה מרחוק שלא בטובתה, דברתי ודברתי וסיימתי במקרא שכתוב: 'אם תאבו ושמעתם' כלומר ללמוד ולהשכיל, 'טוב הארץ תאכלו', בזכות זה חציר ושבולת-שועל כבהמות-המקום תאכלו, ובא לסוסתי גואל במהרה בימינו. אמן! (השלח, שם, עמ' 512; כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, שם, עמ' 53; בכל כתבי נוספו המרכאות).

די קליאַטשע - יובילעאום אויסנאבע

'איך בין איך משביע בשם לוציפֿעריאַל, ובשם פלוטאַניאַל, צערבעריאַל, פּראָזערפּינאַל, בשם... בשם... און בשם... אַז איר זאָלט קיין שליטה נישט האָבן אויף ישראליק בן ציפּע. צעווייט זיך, צעשפּרייט זיך, אין די וויסטע פֿעלדער, אין די פּוסטע וועלדער, דאָרט שטייט אַ שטיין, אויף דעם שטיין נאָך אַ שטיין, דאָרט שטייט אַ באַרג, אויף דעם באַרג נאָך אַ באַרג, אויבן זיצט שמענדריק בן געץ און פּאַסעט ווילדע קעץ, כאַפט וווּ ערגעץ נאָר אַ קאָטער. כאַפט וווּ ערגעץ נאָר אַ פּיפּערנאָטער. כאַפט פֿון דער וועלט אַלע פֿליגן, טאַראַקאַנעס, גרילן, פֿליי, וואַנצן, און גייט מיט זיי טאַנצן, טאַנצט אין די פּוסטע וועלדער, אין די וויסטע פֿעלדער, טאַנצט, שפּרינגט, קוועלט, און לאָזט צו רו די וועלט!... און אַן אַלטע גויע שטייט זיך שעפטשעט ביחידות, שטיל, אין אַ ווינקל, שפּיט און גענעצט אויספּאַרנדיק דעם מויל הויך אויף אַ קול.

די קליאַטשע - יובילעאום אויסנאבע

נאָר מיין קליאַטשע אָבער האָט אין מיטן דעם שמועס פּלוז- לעם זיך אויפגעשטעלט און אַוועקגענאַנגען ווייטער אַ ביסל, זיך גענומען עסן גראָז, גאַנץ קאַלטבלוטיק, קיין קוק אפילו נישט צו טאָן אויף מיר. איך אָבער האָב נישט געוואָלט שווינגן, עס איז מיר שוין גענאַנגען אין נצחנות. עס האָט מיר שוין טאַקע גוט פּאַדראַסן. עפעס וואָס בין איך, אַ יינגעלע, וואָס עפעס בין איך? עפעס פּלוידער איך, וואָס? איך האָב איר כאַטש פון דער ווייטנס, כאַטש זי האָט נישט געוואָלט הערן, אַלץ געוואָנט ווייטער מיין שמועס מכח איר און אויסגעלאָזט אויף אַ קול מיט דעם פּסוק: אַם תּאבו, אויב איר וועט פּאַלגן, ושמעתם און איר וועט הערן, טוב דאס גוטקייט הארץ פון דעם לאַנד תּאכלו וועט איר עסן!... (עמ' 111).

6. פירושים להשבעה: י. פרנקל, שם, עמ' 57-60.

בו כנורמה 4-5 טרוכיים בשורה ובמקומות רבים בפואימה שילב בה גם חריזה מסורגת. גם בנוסח השני של יידל סילק מנדלי סלביזמים, דבר זה גרם לו קשיים מיוחדים בחריזה, שבדרך כלל גשמתרה בו מהנוסח הראשון. בפואימה יידל לא גנע כמעט מנדלי בהבראיזמים הרבים המצויים בנוסח הראשון. על אף העבודה הרבה שמנדלי השקיע בערוב ימיו בעיבוד הפואימה הוא לא הצליח להציל את יידל, ותקוותיו לגביה, שהביען באגרתו לרבניצקי, לא התאמתו. לא היתה למנדלי אונן לשירה, והוא לא חש שבזמן העיבוד המחודש של יידל עברו כבר בשירת יידיש לסוגים שיריים וצורות, שקבעו גם את מקומה של הפואימה המחודשת של מנדלי בנחלת העבר. אף על פי כן, ראויה וראויה היא הפואימה היחידה של מנדלי לימוד ועיון לכל הרוצה לבחון ולהבין את עולמו הרוחני של מחברה.⁸

את זמירות ישראל ואת פרק שירה, שגם הם נדפסו שנית בהוצאת היובל בידיש, לא שינה מנדלי כלל, אם לא להביא בחשבון נסיון בודד להכניס תיקונים באחד השירים בזמירות. בסיכום סקירתנו ניתן לומר בוודאות שאופי השינויים שמנדלי הכניס ב-די קליאטשע וב-יידל וכן ההדפסה המחודשת של הזמירות ופרק שירה בלי כל שינויים מעידים על ההזדהות הגמורה של מנדלי עם יצירתו למן המחצית הראשונה של שנות השבעים עד סוף ימיו. בספרים אלה, שלא כמו ביצירותיו משנות הששים, לא ראה צורך להכניס שינויים מרחיקי לכת ולחדש בהן את הקונצפציה האמנותית והאידיאולוגית. השינויים ב-די קליאטשע וב-יידל הם בתחום הסגנוני בלבד, ולגבי יידל – בהתאמת המשקלים למקובל בשירת יידיש בזמן העיבוד. ומאלפת העובדה שרק בשני הספרים האלה ששימשו נושא לסקירתנו ראה מנדלי צורך לשפר את סגנונו. הוא לא עשה זאת בזמירות ובפרק שירה. ונדמה שכאן טמון הפתרון למקור סגנונו של מנדלי למן אמצע שנות השבעים.

כאשר פנה מנדלי לתרגומו מעברית ליידיש הוא נזקק לתרגומים הקדומים שהיו מצויים בזמנו. הוא אמנם פסל אותם מבחינה לשונית בהיותם מיושנים ובלתי מובנים, אך יחד עם זאת למד מהם לקח לעצמו. בתרגומים הישנים לא מצא מנדלי סלאביזמים, משום שמקורם בתקופה, אשר בה הספרים היו מיועדים לכל התחום האשכנזי, והקפידו לא להקשות על הבנתם בארצות שבמערב אירופה ובמזרח כאחד. בתרגומים אלה גם ההבראיזמים מעטים, כי התקיים בהם במידה רבה הכלל שבתרגומים מעברית מן הדין לתרגם כל תיבה ותיבה, אף אם היא מובנת לדוברי יידיש.⁹ הודות לכך, בין היתר, סגנונו של התרגומים הישנים עושה עלינו

בקטע השני, שכדאי להשוותו בשלמותו, אצביע כאן על הסיפא בלבד. בעברית זוהי דרשה על הפסוק עם סיום פרודיסטי. בידיש אנו מוצאים באותו מקום פירוש מילים בלבד.

הנוסח האחרון של די קליאטשע הוא הנוסח בידיש בהוצאת היובל. לפי זכרונותיו של ד. איינהורן עבד מנדלי עליו בשנת 1910.⁷ את הנוסח הזה הכין מנדלי בדיוק על פי המתכונת של הנוסח העברי, שקדם לו. הוא הוסיף ועיבד ליידיש את ההוספות מהנוסח העברי, השמיט את ההשמטות, וחילק את הספר לאותם הפרקים שקבע בנוסח העברי. יחד עם זאת, כפי שמסתבר משני הקטעים שהובאו קודם לכן גם מהנוסח האחרון בידיש, ושאר בו מנדלי נאמן לעצמו ולתחושת האפשרויות לגבי שתי הלשונות, ולא תיקן כאן דברים שיחד לנוסח העברי בלבד, פרט לתוספת בסוף הקטע הראשון. הקטעים מהנוסח האחרון בידיש זהים עם אותם הקטעים שהיו כבר מגובשים למן שנת 1873. גם מן הנוסח האחרון בידיש הרחיק מנדלי ושינה סלביזמים נוספים, שעתה מצא להם מקבילות אחרות, וכמו כן תרגם מילים עבריות בודדות.

מהפואימה יידל ידועות לנו שתי נוסחאות בלבד, הנוסח משנת 1875 (מס' 229) והנוסח שבהוצאת היובל בידיש, בכרך הרביעי (מס' 169). גשמתרו גם קטעי כתב-יד של הפואימה, ההקדמה החדשה והפרקים הראשונים, המשקפים את דרך עבודתו של מנדלי על הנוסח השני. מאגרותיו של מנדלי אל י.ח. רבניצקי, שטרם פורסמו, אנו למדים שעל הנוסח החדש של יידל הוא עבד במשך קרוב לשנה, בהיותו בגיבנה, בשנים 1906-1907. באגרותיו אלו תיאר מנדלי את עבודתו כ'עבודה קשה'. הוא טען: 'את יידל הלבשתי צורה חדשה והרבה הרבה חידשתי בו'. בצורה המחודשת של יידל הוא תלה תקוות רבות וכתב לידידו: 'הוא האחד המיוחד בספרי... יעשה לו שם בישראל'. נקדים ונאמר מיד: אין שינויים של ממש במבנה, בקונצפציה ואף בתוכן של הפואימה בנוסח האחרון לעומת הנוסח הקודם. נוספה כאן הקדמה קצרה, מנדלי חילק 2 פרקים כל אחד לשנים, ופרק אחד השמיט כמעט בשלמותו וסילק פיסקאות שונות בפרקים אחרים. אף על פי כן הוא לא הגוים בתיאור עבודתו באגרותיו לרבניצקי.

הנוסח הראשון של הפואימה כתוב במשקל י"א תנועות, שמנדלי העתיק מהשירה העברית. לאורך כל הפואימה מתחרזות בה כל שתי שורות חריות צמדיות. במרוצת השנים חש מנדלי שהמשקל הסילאבי מלאכותי וזר ומוזר הוא בידיש. בנוסח השני הוא עבר למשקל סילאבו-טוני, קבע

זיורוק 1967, עמ' 318-331.

9. על בעיות לשונם וסגנונם של תרגומי התנ"ך ודרשות מסורתיות בידיש לפני התפתחותה של ספרות יידיש החדשה באירופה המזרחית במאה ה-19 השווה: ח. שמרוק, 'וענן עטלעכע פרינציפן פון מענדל לעפינס משלי-איבערזעצאג', יידישע שפראך, גיר-יארק, 24 (1964), ז' 33-52; ח. שמרוק, 'די מורח-איראפעישע נוסחאות פון דער צאניה וראינה', מאקס ווינרייכן צו זיין זיבעציק-סטן געבוירן-טאג, האג 1964, ז' קצה-ריא.

7. ד. איינהורן, 'מענדעלע ביי דער ארבייט', מענדעלי מוכר ספרים, צו זיין 75 יעריקן יובילעאום, בהוצאה מיוחדת של דער פריינד, ווארשוי 1910, ז' 49-53. המאמר מופיע גם ב-אלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, זכרונות וועגן מענדעלען, באנד XX, חמוש"ד, עמ' 57-63.

8. על הנוסח השני של יידל ביתר פירוט ראה במאמרי 'דער צווייטער נוסח פון מענדעלע מוכר ספרים פאָעמע יידל (1906-1907)', בתוך: שלמה ביקל יובל-בוך – עטרת שלמה,

ההערות באותם המקרים שחש, שהם חסרי משמעות בעברית זורים בתרגום מילולי:

האבות והבנים, תרע"ב

וכשור מסבל בעולו הקשה אנכי כל היום, – הנה עוד עלי, האומללה, לנוע ביום סגריר כזה, אשר גם כלב משוגע לא נראה בחוץ! אל נכון נגור עלי כן ונולדתי במזל רע... (כל כתבי ממו"ס, אודיסה, כרך ג, עמ' 260)

האבות והבנים, 1868

א) וכשור מסבל בעולו הקשה אנכי כל היום, הנה עוד עלי, האומללה, לנוע ביום סגריר כזה, אשר גם כלב משוגע לא נראה בחוץ! – בטח נגור עלי, כי אישחר בחיי הבלתי* ונולדתי במזל רע... (עמ' 34)

* פארשווארצט ווערן, ר"ל לסבול עמל וצרות.

מה לך? דברה שרה בתמהן וכעס, מה לך, כי תזעפי ותבכי בבקר הזה? אכן קמת היום על צדך השמאלי! ** הלא טוב עשית לו תיטבי ראשך ותעדי עדיך, אולי יבואו מחתניך, כי הנה זה באו עוד אתמול בין הערבים. (עמ' 112)

ב) מה לך? דברה שרה בתמהן וכעס, מה לך, כי תזעפי ותבכי בבקר הזה? אכן קמת היום על צדך השמאלי! ** הלא טוב עשית לו תיטבי ראשך ותעדי עדיך, אולי יבואו מחתניך, כי הנה זה באו עוד אתמול בין הערבים. (עמ' 112)

** אויפגעשטאנען אויף דער לינקער זייט. כזאת אומרים לאיש אשר פניו זועפים בבקר.

וכמו שניסינו להוכיח כאן שלגבי סגנונו של מנדלי בידיש חל המפנה בזמן התרגומים מעברית באמצע שנות השבעים, כך נוטים אנו להניח שאותו מגע ראשוני עם שתי הלשונות גם יחד, שהיה מודע ובלתי אמצעי, השפיע גם על עיצוב סגנונו העברי המאוחר וקבע גם את דרכו בעיבודן לעברית של היצירות שקודם לכן נכתבו בידיש. את הנחתנו זאת ניתן יהיה לאמת רק תוך בדיקת הטכסטס העבריים והשוואתם עם המקבילות בידיש לאורך כל יצירתו הברוכה והמחכימה של מנדלי מוכר ספרים.

עד עתה רושם של סגנון נשגב ונעלה. ואין כל ספק שמנדלי חש את הדבר כבר בזמן עבודתו על הזמירות. הוא חש, שאף על פי שהתרגומים הישנים אינם מובנים עוד, סגנונם 'עולה' על השפה המדוברת שהוא עצמו כתב בה עד יידל ועד בכלל. וכבר בזמירות אנו עדים למפנה סגנוני זה אצל מנדלי. לעומת הריבוי של סלאביזמים בחריזה בנוסח הראשון של יידל, שמנדלי עמל כה קשה כדי לסלקם בעיבוד המאוחר של הפואימה, מצאנו בכל הזמירות 2 סלאביזמים בלבד בחריזה. אמנם בפרק שירה מספר הסלאביזמים בחריזה מגיע לכמה עשרות, אך כמעט כל הסלאביזמים בחריזה, גם בזמירות ישראל וגם בפרק שירה, הם מאותו סוג של סלאביזמים נפוצים ומקובלים בידיש, שמנדלי לא ראה צורך לסלקם אף מהחריזה בעיבוד המאוחר של יידל. היוצא מדברינו הוא שהמפנה הסגנוני אצל מנדלי ביחס לסלאביזמים והבראיזמים חל בזמן עבודתו על הזמירות.¹⁰ מאז אנו עדים לעבודתו המתמדת בסילוק הסלאביזמים מידיש. ביחס להבראיזמים לא התמיד מנדלי במגמתו הראשונה, כפי שהיא בולטת בנוסח השני של די קליאטשע. נראה שבמשך הזמן הגיע למסקנה שמילים עבריות אינן פוגמות עקרונית בסגנון הרצוי לו.

אישור למפנה הזה לגבי הסלאביזמים שחל אצל מנדלי בסביבות 1875, בזמן עבודתו על התרגומים מעברית, אנו מוצאים בכך שלראשונה נתקלים בהחלפת הסלאביזמים בנסיון הראשון של מנדלי להוציא מחדש חיבור משנות הששים. דבר זה קרה בנוסח של פישקע דער קרוימער. שונתמר בכתובים, ושמנדלי הכין אותו כבר בשנת 1876.¹¹ ונראה לנו שלתרגומים באמצע שנות השבעים היתה גם השפעה על סגנונו העברי. וכאן עלינו להסתפק לפי שעה בהצבעה בלבד על סימנים לתמורה גם בעברית. בנוסחאות משנות הששים של האבות והבנים השתמש מנדלי עדיין רבות בתרגום מילולי של אידיומים בידיש ואף הוסיף להם לעתים הסבר והצבעה על המקור בהערות מיוחדות. בנוסח האחרון של ספרו זה הוא הרחיק חלק מהתרגומים הללו יחד עם

(1968) ז' 290–312.

11. ש. נינער, מענדעלע מוכר ספרים, שיקאגו 1936, ז' 142–143, 301–302.

10. וכן גם על פרק שירה ובעיקר אולי על תרגום תהלים. על שרידי התרגומים של ספר תהלים ראה עתה את מאמרי: 'מענדעלעס תהלים-איבערזעצונגען', די גאלדענע קייט 62